

Тема 9. Розвиток психології на межі XIX - XX ст.

План:

1. Становлення і розвиток психологічних шкіл кінця XIX – початку XX століття
2. Вивчення змісту свідомості в структуралізмі Е. Тітченера
3. Дослідження функцій свідомості у функціоналізмі
4. Експериментальна діяльність представників Вюрцбурзької школи
5. Особливості розвитку психологічних знань у Французькій психологічній школі
6. Описова психологія та її специфіка

1. Становлення і розвиток психологічних шкіл кінця XIX – початку XX століття.

Рубіж століть характеризується першим розподілом раніше єдиної психології на різні школи. У центрі наукової уваги психологів залишалися насамперед пізнавальні процеси, хоча місце даних процесів в загальній картині психічного життя неоднаково розумілося представниками різних шкіл. Основні ж розбіжності в поглядах учених стосувалися переважно визначення змісту свідомості та меж її експериментального вивчення. Основними психологічними школами кінця XIX – початку XX ст. можна вважати такі: **Структуралізм, Функціоналізм, Вюрцбурзька школа, Французька школа, Описова психологія.**

Структуралізм (або структурна психологія), головою якого був Едвард Тітченер, розвивав теоретичні постулати асоціанізму, вважаючи, що **психіка складається з елементів і прагнув досконало вивчати її структуру**, а саме: складові психіки та зв'язки між ними. На думку вченого, робити це варто шляхом удосконалення методу інтроспекції, який слід поєднати з експериментальним вивченням простих психічних актів.

Праці **функціоналістів** похитнули основні засади структуралізму Тітченера і особливо методологію асоціанізму, на якій базувалися попередні школи, оскільки доводили протилежне. На думку представників функціональної психології, **психіка не являє собою структуру, утворену зі сталих елементів. Психіка – це постійно змінюваний потік свідомості.** Відтак закони психічного життя неможливо вивчати об'єктивно, а тому в першу чергу слід описувати функції психіки, які допомагають людині в реальному житті, а не вивчати загальні психічні закони. Представниками американського функціоналізму були: Уільям Джемс, Джон Дьюї, Джеймс Енджелл, Роберт Вудвортс та ін.; європейського – Франц Brentano, Карл Штумпф, Христиан фон Еренфельс, Теодор Ліппс та ін.

Зважаючи на те, що перші розбіжності серед психологів виникли саме з приводу питання щодо можливості експериментального вивчення вищих психічних процесів, **представники Вюрцбурзької школи** (засновник: Освальд Кюльпе) вперше **почали експериментальне вивчення мислення.** При цьому, наукові дослідження, які в ній проводилися, виходили за межі теоретичних постулатів асоціанізму (в межах якого здійснював свої дослідження пам'яті Еббінгауз). Так, була спростована думка Вундта про те, що продукти апперцептивного зв'язку неможливо вивчати експериментально.

Французька психологічна школа не заперечувала основні положення традиційної психології, але центром своєї уваги зробила дослідження факторів, які визначають зміст психіки. Французькі психологи одними з перших **почали ретельно вивчати роль соціального середовища в процесі розвитку психіки, а також різноманітні форми відхилень від норми.** Найважливішими методами, що надавали матеріал для розуміння об'єктивних закономірностей психічного життя, стало вивчення патологічних варіантів психічного розвитку, а також даних про особливості становлення психіки в різних культурах. Французькі науковці працюють також і в межах експериментальної психології: Теодюль Арман Рібо, П'єр

Жане. Загалом, у французькій психології виокремлюються такі напрями досліджень:

1. Вивчення ролі середовища в процесі становлення психіки: Еміль Дюркгейм, Люсьєн Леві-Брюль, Жан-Габріель Тард та ін..

2. Вивчення співвідношення свідомого і несвідомого в психіці: Школа в Нансі – Амвросій Льебо, Школа в Парижі – Жан Мартен Шарко.

Відповідно науковці, які працювали за кожним із цих напрямів, використовували різні методи. Так, соціологічний напрям передбачав застосування кросс-культурного (дослідження психіки різних народів) та порівняльного методів дослідження. Вивчення співвідношення свідомого і несвідомого в психіці визначало використання психологами клінічного методу (на основі застосування даних патологічного розвитку).

Наукові пошуки французьких психологів засвідчили **важливість врахування культури як фактора, що здійснює вплив на психіку людини.** Дана тенденція була найповніше представлена в **описовій психології** Вільгельма Дільтея, який вважав, що **різні переживання, як усвідомлені, так і неусвідомлені, пов'язують окрему людину з духовним світом, втіленим у предметах мистецтва.** Не менш істотним моментом в концепції Дільтея стало окреслення і розуміння тих методологічних проблем, які витікали з орієнтації психології переважно на природничі науки. Усвідомлення думки стосовно того, що безпосередні методи вивчення духовного життя не можуть бути визнані в даній парадигмі об'єктивними, наштотувало науковця на думку щодо необхідності відмовитися від пояснення психічного життя, перейшовши до його опису.

Майже одночасно, на зміну панівному асоціанізму Вундта та його американському варіанту – структуралізму, приходять функціоналізм, біхевіоризм, гештальтпсихологія, психоаналіз, які у перші десятиріччя ХХ століття набувають особливостей провідних психологічних систем світу.

2. Вивчення змісту свідомості в структуралізмі Е. Тітченера.

Тітченер завжди говорив, що дотримується поглядів Вундта, однак він все ж змінив їх і розробив власну теорію, яка отримала назву структуралізму.

Науковець називав свою теорію структуралізмом, оскільки вважав, що предметом психології має стати зміст свідомості, впорядкований у певну структуру. При цьому, слід зазначити, що психіка і свідомість ним ототожнювалися.

Головні задачі структуралізму:

- точне визначення структури психіки, виділення окремих її компонентів;
- виявлення законів, за якими здійснюється об'єднання елементів;
- дослідження зв'язку компонентів свідомості з фізіологічними станами.

Серед перерахованих вище задач структурної психології основну частину досліджень Тітченера було присвячено першій задачі – виявленню елементів свідомості.

Свідомість Тітченер розумів як людський досвід в її залежності від суб'єкта, який його переживає. Предметом психології є вивчення свідомого досвіду, оскільки саме такий досвід залежний від досліджуваного суб'єкта. Цей вид знань, говорить психолог, відрізняється від тих, які отримують учені, що досліджують традиційні проблеми природничих наук. Наприклад, звук і світло вивчаються фізиками і психологами, однак фізики досліджують явища з позиції перебігу фізичних процесів, а психологи – з точки зору специфіки спостереження і сприйняття людьми.

Свідомість за Тітченером – це сума наших переживань, які існують на даний період часу, а розум – це сума наших, накопичених за життя, переживань. Свідомість і розум багато в чому схожі між собою, проте у свідомість включені психічні процеси, які відбуваються зараз, а в розумі міститься загальний результат цих процесів. Вчений запропонував вважати 3-ма основними елементами структури свідомості такі:

Відчуття – це основні елементи сприйняття, представлені у вигляді звуків, зорових образів, запахів та інших переживань.

Образи – елементи ідей і відображають переживання, які не пов'язані з теперішнім (наприклад, переживання, що виникають в нашій пам'яті).

Емоційні стани – вияви душевних переживань і виявляються в таких почуттях, як кохання, ненависть або туга.

До запропонованих Вундтом властивостей **якості та інтенсивності** Тітченер додав властивості **тривалості та чіткості**. Він вважав **ці 4 ознаки основними характеристиками всіх відчуттів і образів**. Емоційні стани, на його думку, мають лише інтенсивність та тривалість. Наприклад, відсутність у переживаннях чіткості пояснюється Тітченером тим, що концентрація уваги безпосередньо на емоціях неможлива. **Спроба скерувати увагу, наприклад, на тугу, призводить до того, що емоція зникає**. Тітченер на основі відкриттів, зроблених в його лабораторії, відмовився від 3-вимірної теорії почуттів Вундта і висунув своє припущення про те, що всі почуття мають лише одну вісь вимірювання: задоволення-незадоволення.

3. Дослідження функцій свідомості у функціоналізмі

Функціоналізм, як свідчить назва, займається проблемами функціонування психіки або її використання організмом для адаптації до навколишнього середовища.

Вільям Джемс (1842-1910) – американський психолог і філософ, постать і роль якого в американській психології є доволі парадоксальними. Джемс не є засновником функціоналізму, але міркував і писав у дусі цього напрямку, тому можна сказати, що його роботи попередили виникнення нової наукової течії в Сполучених Штатах.

За Джемсом, основну частину психології утворюють фізичні основи свідомості. Відмінною рисою психології Джемса також було звернення до біології та фізіології мозку при вивченні свідомості.

Замість штучного аналізу і розподілу свідомого досвіду на уявні елементи, Джемс запропонував нову програму психології. Він оголосив **єдність всього психічного життя, цілісність і постійну змінюваність досвіду. На його думку, свідомість існує у формі безперервного перебігу, який він назвав потоком свідомості, і будь-яка спроба розкласти його на окремі елементи лише спотворює його сутність.**

Оскільки потік свідомості перебуває у безперервному русі і постійно змінюється, ми не можемо мати одну і ту ж думку або пережити відчуття більше одного разу. Про щось ми можемо думати скільки завгодно разів, проте ці думки завжди будуть відмінними. Різниця в думках і переживаннях людини обумовлена проміжним досвідом, тому свідомість носить не зворотний, а спрямований, кумулятивний характер.

Безперервним є також і процес мислення. Потік свідомості супроводжується пробілами (наприклад, під час сну), однак прокинувшись, нам відразу вдається відтворити рух потоку свідомості. Крім того, психіка відзначається вибірковістю. Так, ми здатні приділяти увагу певній невеличкій частинці емпіричного світу, що свідчить про вибіркоче реагування мозку на численні подразники з метою їхньої фільтрації. Головне, на чому наголошував Джемс, – це мета свідомості. Він вважав, що свідомість наділена біологічною корисністю, за інших же умов вона не вижила б. Мета, або функція свідомості – дати людині можливість – у вигляді уміння обирати – пристосуватися до оточуючого середовища. Джемс розділяв свідомий вибір і «звичку», вважаючи звички несвідомими і мимовільними. Свідомість вступає в дію тоді, коли ми стикаємося з новою проблемою і необхідністю обирати шляхи її вирішення. Це – безумовний вплив на Джемса еволюційної теорії.

Оскільки психологія вивчає індивідуальну і безпосередню свідомість, кращим інструментом для цього є самоаналіз. Він вважав цей метод далеким від досконалості. Тим не менше, результати інтроспективного спостереження можна перевіряти, порівнюючи дані, отримані від різних спостерігачів. Хоча

Джемс не на стільки широко практикував експериментальний метод, він визнавав його корисність для психологічного дослідження – особливо для психофізики, аналізу сприйняття простору, вивчення пам'яті. На доповнення до експериментального та інтроспективного методів Джемс запропонував використовувати в психології порівняльний метод. Досліджуючи психічні функції дітей, людей з погано розвиненим інтелектом і з психічними розладами, Джемс дійшов висновку, що психологія повинна вивчати і психічні відхилення. Він підкреслював цінність прагматизму для психології. Його головний принцип – обґрунтованість ідеї або поняття має бути розглянута в термінах їх практичних наслідків.

Інтерес до суб'єктивного привів Джемса до спроби аналізу структури особистості. Він пропонував чотири форми «Я»:

Матеріальне «Я» – тіло, одяг, майно людини; соціальне «Я» – все, що відноситься до претендувань на престиж, дружбу, до потреби в позитивній оцінці з боку інших; духовне «Я» – процеси свідомості, психічні здібності; чисте «Я» або особиста ідентичність, основою якого є органічні (вісцеральні, та м'язові) відчуття.

Найбільше визнання у психології отримали ідеї відносно соціального і чистого Я». Соціальне «Я» – компонент у структурі особистості, в якому відображається усвідомлення значущості особистості в уявленнях інших. Оскільки людина є членом різних соціальних груп, у неї є кілька соціальних «Я». Самооцінка особистості є певним сумарним результатом соціального досвіду людини. Джемс вивів навіть формулу, в якій самооцінка, являючи собою почуття власної гідності, самоповагу, представлена співвідношенням успіху до рівня претендувань людини: Самоповага = успіх / рівень претендувань.

Одним із яскравих представників європейського функціоналізму був австрійський філософ і психолог Франц Brentano (1838-1917), який майже одночасно з Вундтом висловив ідею про те, що кожний психічний акт має певну спрямованість (інтенцію) на об'єкти зовнішнього світу. Провідною

для психології він вважав проблему свідомості та наголошував на необхідності визначення відмінності свідомості від інших явищ буття. Вирішення цієї проблеми, – стверджував Brentano, – допоможе окреслити сферу психології. Він заперечував також позицію Вундта щодо важливості визначення змісту свідомості, вважаючи, що такий підхід ігнорує активність свідомості та її постійну спрямованість на об'єкти (інтенцію).

На думку Brentano, інтенція являє собою не просто активність, а спільне з актом свідомості співіснування певного об'єкта. Наприклад, у психології доволі широко використовується поняття «уявлення», під яким розуміється відновлення в пам'яті відбитків побаченого і почутого. За Brentano, слід диференціювати уявлення від уявлювання і зосередитись саме на останньому як спеціальній духовній діяльності, завдяки якій пізнається образ. Він стверджував, що звичне для науковців міркування про сприйняття, як правило, обмежується аналізом «появи» чуттєвого образу. У той же час ігнорується найважливіше – акт «сприймання» змісту цього образу.

Відтак, слід рішуче розрізняти акт і зміст, не плутати їх і тоді стане зрозуміло, що психологія – це наука про акти свідомості. Brentano описав і класифікував форми цих актів: акти «уявлювання» чого-небудь, акти емоційної оцінки, акти судження. Поза актом об'єкт не існує, але й акт, у свою чергу, виникає лише при спрямованості на об'єкт. Коли людина чує слово, її свідомість через звукову, матеріальну оболонку скеровується на предмет, про який йдеться. Оскільки розуміння значення слова є актом, тому воно є психічним феноменом, на відміну від подразника і речі, які до сфери психології не відносяться.

4. Експериментальна діяльність представників Вюрцбурзької школи

Вюрцбурзька школа в психології відома насамперед тим, що саме в ній вперше було розпочато експериментальне дослідження мислення. Її засновником вважається німецький вчений Освальд Кюльпе.

Кюльпе, на відміну від Вунда, вважав, що не лише прості психічні функції, а й складні розумові процеси можна досліджувати еспериментально. Тим самим науковець заперечив переконання Вундта в тому, що експерименту доступні лише елементарні (сенсорні) процеси, а також те, що свідомість – це сенсорна мозаїка, представлена комплексами взаємопов'язаних сенсорних елементів, таких як: відчуття та уявлення.

З метою модифікації методу інтроспекції Кюльпе запропонував метод «систематичної експериментальної інтроспекції». Розв'язуючи інтелектуальну задачу (наприклад, встановлюючи логічний зв'язок між поняттями), досліджуваний мав представити ретроспективний звіт про стани свідомості, пережиті ним у процесі мисленнєвої діяльності. Назва самозвіту систематичним була обумовлена точним розподілом процесу на часові відрізки і наступним його багаторазовим повторенням з метою коригування опису. В лабораторії Кюльпе від досліджуваних вимагали не просто відтворити просте судження про силу подразника, їх просили описати складні психічні процеси, які відбувалися з ними в ході виконання завдань. Метою Кюльпе було дізнатися, що відбувається в голові суб'єкта під час того чи іншого переживання. Психолог прагнув розширити вундтівську концепцію предмета психології, включити до нього складні психічні функції та удосконалити методологію інтроспекції.

В експериментах Карла Людвіга Бюлера (1879-1963) досліджуваному пропонувалося вирішувати логічні та арифметичні задачі. Розмірковуючи над ними, людина мала помічати шлях, який приводить до їх розв'язання. В результаті було отримано висновок: прийняття задачі є головним фактором, що визначає процес мислення, тобто задачу та її зміст стали розглядати в якості процесу, що має початок, час перебігу і результат, а не в якості одномоментного акту.

Перш за все, до таких закономірностей слід віднести поняття установки, що визначає перебіг мисленнєвої діяльності, регулюючи згідно із задачею відбір ідей. Прийняте у Вюрцбурзькій школі поняття установки,

звичайно, відрізнялося від сучасного його тлумачення, однак під ним також розумілася неусвідомлювана спрямованість на вирішення задачі, яка виникає у досліджуваного в момент прийняття даної задачі як мети. Залежно від даної установки (яка певною мірою розглядалася і як аналог сучасної мотивації), учасники експерименту здатні виконувати завдання швидше або повільніше, більш або менш продуктивно.

5. Особливості розвитку психологічних знань у Французькій психологічній школі

Французькі науковці акцентували увагу на важливості вивчення ролі культури і соціального середовища в процесі становлення психіки. Також однією з провідних у французькій психології була проблема співвідношення свідомого і несвідомого в психіці, впливу несвідомих проявів на вчинки людей.

Рібо, Жене – експериментальна психологія

Льєбо, Шарко – гіпноз

Дюркгейм, Леві Брюль – соціологічна школа.

Школу в Нансі очолював **Амвросій Август Льєбо** (1823-1905), який активно використовував гіпноз для лікування захворювань як соматичного, так і невротичного характеру. У своїй праці «Про сон та інші схожі стани. Міркування про вплив духу на тіло» (1864) він розглядав гіпноз як навіюваний сон. Льєбо вважав, що шляхом навіювання можна викликати гіпнотичний стан (стан сну) майже в кожній людині. Спільно зі своїми колегами він розробляв методи словесного навіювання.

Паризькою школою керував **Жан Мартен Шарко** (1825-1893), який також мав великий практичний досвід і більше 30 років працював в одній із центральних неврологічних лікарень. Він займався вивченням спадкових форм нервових хвороб, дослідженням різних захворювань нервової системи (у тому числі, хронічних), також неусвідомлюваних психічних явищ. Його ім'ям названий метод гідротерапії – душ Шарко. Одним із перших він

відмітив психотерапевтичний вплив творів мистецтва. Найбільшу увагу Шарко привертала проблема істерії. Він відзначив схожість між поведінковими реакціями істериків і людей, що перебувають в гіпнотичному стані. На відміну від нансієців, Шарко стверджував, що гіпнозу підлягають переважно люди, схильні до істерії.

Попри надзвичайно важливі здобутки в сфері гіпнозу, засновником французької психологічної школи вважається Теодюль Арман Рібо (1839-1916). Рібо також розробив метод «природного експерименту» («експерименту, поставленого природою»), сутність якого полягає в тому, що природа створює різних людей, а саме: з неоднаковим рівнем розвитку (дикуни, діти, цивілізовані люди), з різним станом психічного здоров'я (невротики, розумово відсталі люди та ін.). Науковець доводив, що психологія об'єктом свого вивчення має обрати тріаду: душевнохворий – дикун – дитина. Одним із найбільш значущих відкриттів Рібо є сформульований ним закон зворотного розвитку пам'яті (або закон прогресивного розладу пам'яті). Згідно з цим законом, мнемічна здатність зазнає порушень в напрямку від складного до простого, від нового до старого. Так, спочатку втрачається відтворення найближчих подій, загальних ідей, почуттів і дій.

Ще однією тенденцією розладу пам'яті є те, що спочатку виникає проблема в пригадуванні власних імен, потім – конкретних предметів, ще пізніше – абстрактних понять (тому що абстрактні поняття вимагали більше часу і вправ для вивчення).

П'єр Марія Фелікс Жане (1859-1947) – лікар за освітою, викладач філософії, був керівником психологічної лабораторії в одній з відомих психіатричних лікарень Франції.

Він також увів у психологію поняття «звужування поля свідомості». Поле свідомості, на думку Жане, утворює найбільша кількість простих образів, які одночасно можуть перебувати в свідомості людини. Як і поле зору, воно може змінюватися. Так, поле свідомості є відмінним у всіх людей,

а також відзначається мінливістю навіть в одного і того самого суб'єкта. Звужене поле свідомості притаманне дітям і хворим людям. У малюків це проявляється в поривчастих діях, хвилинному гніві або сльозах, у хворих – в неувважності, забуванні та ін.

Дослідження причин звужування свідомості привело Жане до аналізу важливого для психології питання про співвідношення свідомого і несвідомого в людській психіці. Жане вважав, що експериментальна психологія має бути патологічною, оскільки, знаючи психічні хвороби, можна вивчати нормальну психіку. Хворобливі та здорові стани підкорюються одним і тим самим законам, оскільки під час хвороби спостерігається лише посилення або послаблення явищ, які існують в нормальному стані. Як автор «психології образу дії» науковець пропонує таку структуру поведінкового акту:

1. Внутрішня підготовка до дії
2. Виникнення зусилля до виконання дії
3. Дія або її завершення

Психолог вважає «психологічну напругу» домінантою дії. Здатність до зусилля є основним критерієм оцінки людини: «Цінність людини вимірюється її здатністю виконати роботу, яка вимагає зусилля». Жане виокремлює 7 рівнів поведінки людини:

- 1) рефлeksi (чихання, кліпання очима);
- 2) відтерміновані перцептивні дії, за яких поведінка набуває опосередкованої будови і складається з 2-х фаз: підготовка і завершення дії;
- 3) елементарні соціальні акти або наслідування (дитина спостерігає за певними діями батьків і наслідує їх);
- 4) елементарні інтелектуальні акти (додавання, віднімання);
- 5) маніпуляція з реальними об'єктами призводить до формування інтелектуальних об'єктів (наприклад, взявши до рук фотографію, людина починає щось пригадувати, посміхатися) – так Жане демонструє, що

реальний об'єкт, яким людина маніпулює, може виступати в якості символу інтелектуального акту;

б) рівень розумової діяльності, людського мислення є похідним від практичної дії, піднімаючи таким чином питання щодо інтеріоризації дії;

7) творча діяльність людини (створення власного продукту) формує довільність уваги, вольове зусилля.

Засновником даного напрямку став **Еміль Дюркгейм** (1858- 1917) – французький соціолог і філософ, один з основоположників соціології як науки.

На думку Дюркгейма, індивід потребує суспільства, оскільки саме в згуртованому колективі людина не сама по собі, а «має долю участі в колективній енергії, знаходить в ній підтримку в хвилини слабкості». В групі люди можуть навіть пожертвувати своїми інтересами заради спільної мети, а інтелектуальний розвиток часто пов'язаний з прагненням виконати своє соціальне призначення, тобто вищі форми людської діяльності мають колективне походження. Аналіз відношень між особистістю та соціумом привів вченого до думки про те, що постійно зростаюча автономність індивіда призводить до все більш сильної залежності від суспільства. Дослідження Дюркгейма засвідчили, що основою формування суспільства є соціальна солідарність, яка базується на розподілі праці. Вчений називає два історичні типи солідарності: механічну та органічну. Так, механічна солідарність ґрунтується на схожості індивідів і притаманна, на його думку, первісним суспільствам, коли всі люди виконують однакові функції та не мають індивідуальних проявів. Органічна солідарність передбачає згуртованість на підставі соціальної диференціації. Несхожі один на одного індивіди тим не менше можуть не лише співіснувати один з одним, а й працювати і навіть приймати цінності один одного. Така форма взаємодії пов'язана з виникненням розподілу праці й властива сучасним цивілізаціям, коли існує вища мораль, якій підкорюються всі без виключення члени суспільства.

Важливою ідеєю Дюркгейма було те, що колективна свідомість відмінна від індивідуальної, не є результатом або вираженням індивідуальних свідомостей, оскільки розвивається за своїми законами. Колективна свідомість – «сукупність загальних вірувань і почуттів, властивих членам будь-якого суспільства». Індивід виникає з суспільства, а не суспільство з індивідів.

6. Описова психологія та її специфіка

Відмінний від традиційного підхід до формування психологічної науки був запропонований німецьким ученим Вільгельмом Дільтеєм (1833-1911), який відстоював важливість зв'язку психології з філософією, заперечуючи пріоритет експериментального дослідження над спостереженням.

Своєрідний характер об'єкта дослідження, а саме: духовний світ людини, на думку вченого, визначає також унікальність застосовуваного методу – розуміння (осягнення). «Природу ми пояснюємо, а душевне життя осягаємо». На думку науковця, розуміння може бути двох видів:

- розуміння власного внутрішнього світу за допомогою самоспостереження;
- розуміння чужого світу, що відбувається завдяки співпереживанню, вживанню, емпатії.

Осягнення базується на аналізі безпосередніх переживань особистості й істотно відрізняється від інтроспекції, оскільки проникає в зміст як свідомого, так і несвідомого. Але, на відміну від З. Фрейда, який бачив у несвідомому лише біологічні потяги, Дільтей був спрямований на несвідомі духовні, моральні переживання, які складають сутність людської особистості. Такі відмінні підходи дозволили свого часу С. Л. Рубінштейну назвати психологію творця психоаналізу «глибинною», а описову психологію – «вершинною».

Едуард Шпрангер (1882-1963) – німецький філософ, психолог, педагог, важливі ідеї якого знайшли своє втілення в таких працях: «Форми життя» (1921), «Психологія юнацького віку» (1924) та ін

Основна характеристика особистості, за Шпрангером, – ціннісна орієнтація, за допомогою якої людина пізнає світ. Виходячи з цього, він виокремив шість форм пізнання світу, назвавши їх типами розуміння життя:

Теоретична людина – та, яка прагне до пізнання, для якої головна орієнтація в житті – осмислення в теоретичному плані того, що відбувається, встановлення певних закономірностей.

Економічна людина, на думку Шпрангера, шукає користь у пізнанні.

Естетична прагне пізнати світ через оформлене враження, через самовираження в естетичній формі.

Соціальна теоретична людина економічна людина естетична людина соціальна людина політична людина релігійна людина людина – та, яка хоче знайти себе в іншому, жити заради нього, існує та діє заради любові до інших людей.

Політична людина прагне до духовної влади над іншими.

Релігійна – орієнтується перш за все на пошук сенсу життя, вищої правди, першопричини.